

JARMILA KREDÁTUSOVÁ*

Z porovnávacieho výskumu o mentalite Slovákov a Ukrajincov: Obraz Slovákov v slovenských a ukrajinských textoch v národných korpusoch¹

KREDÁTUSOVÁ, J.: From a Comparative Study on the Mentality of Slovaks and Ukrainians: The Image of Slovaks in Slovak and Ukrainian Texts of National Corpora. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 1, pp. 47-57 (Bratislava).

The image of Slovaks in Slovak and Ukrainian journalism is part of a broader comparison of research on the mentality of Slovaks and Ukrainians and contributes in the theory of knowledge to the linguistic and cultural image of both nations. In the study, the author describes those components (schemes and constructs) that have appeared in Slovak journalism over the past decade, as well as in Ukrainian journalism for the same period. It is therefore a matter of looking at the Slovaks from the inside (by themselves) and from the outside (by their neighbors – the Ukrainians). The author works with the corpus collocative method as one of the linguistic research methods and helps with the description with the method of psycholinguistics.

Slovaks, Ukrainians, mentality, journalistic text, Slovak language corpus, Ukrainian language corpus, collocate, component, scheme.

0 ÚVOD

Vedecké spracovanie témy mentality v celosvetovom meradle trvá už viac ako 150 rokov. Vyskytuje sa v pojmovo-kategoriálnom systéme filozofie a tiež vo filozofii kultúry ako samostatnej vednej disciplíny, ale aj v iných vedných disciplínach ako sú sociológia, psychológia, estetika, história a iné. Tento pojem bol najskôr zaužívaný vo filozofii. Zaviedol ho ešte americký vedec R. Emerson v 40. – 50. rokoch 19. storočia. On sám považoval otázku „ducha“ a duchovna i morálky za centrálny problém transcendentálnosti. Jeho ponímanie mentality však malo najskôr mystický význam a dlhý čas sa toto ponímanie vo filozofii a kulturologickej literatúre nepoužívalo. V 2. polovici 20. storočia bol tento pojem vypožičaný od historikov a psychológov. Pojem sa ujal najmä vďaka historikom tzv. školy Annales. Vo svojich výskumoch ho používali M. Block, L. Febvre, G. Duby a iní.

Trochu iným smerom sa vyvíjala historická etnopsychológia. Tu treba spomenúť výskum W. Wundta v oblasti skúmania psychológie národov a zvlášť L. Lévyho-Brühla (skúmal archaické spoločensvá), na ktoré nadväzovala škola Annales a na Ukrajinu z neho vychádzal O. O. Potebňa,² keď písal práce o jazyku a myslení (o ich historicko-kultúrnych aspektoch), o mýtoch, folklóre a slovesnosti v jazyku. Mytologické aspekty mentality skúmal napr. J. G. Frazer ako sociálny antropológ v antických civilizáciách a náboženstvách. Mentalite

* Doc. Mgr. Jarmila Kredátusová, PhD., Katedra ukrajinistiky, Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

¹ Táto štúdia je výstupom z projektu VEGA 1/0060/19 *Slovenské medzijazykové a medziliterárne vzťahy (západoslovenský a východoslovenský kontext)*.

² Потєбня, А. А.: Мысль и язык. Київ, 1993; Потєбня, А. А.: Слово и миф. Москва, 1989.

mýtov sa venovali E. M. Meletinskij, M. I. Steblin-Kamenskij, N. S. Trubeckoj, K. Hübner a veľký ohlas zaznamenali práce A. F. Loseva.³

Popularizátorom problematiky mentality bol ruský vedec A. J. Gurevič.⁴ Považujeme ho za historika európskeho stredoveku – medievalistu – on sám sa považoval za člena školy Annales, ale oproti jej ostatným členom čerpal silnejšie zo severských prameňov. Podľa neho je mentalita sociálno-psychologické nastavenie, automatizácia a zvyky vo vedomí, spôsob videnia sveta, predstavy ľudí, ktorí patria do tej či inej sociálno-kultúrnej jednoty. Mentalita je podľa neho implikovaná do jazyka a iných jazykových systémov, do zvykov, tradícií a viery. On sám sledoval genealógiu – vývoj mentalít – mnohých historikov stredoveku a osobne prešiel vlastnú cestu od sociálno-ekonomických dejín k dejinám duchovného života. Konštatoval vplyvy etnológie, sociológie, psychológie, umenia, literatúry lingvistiky, semiotiky, biológie a ekológie na vznik dejín mentalít (citované voľne podľa I. Kovalyk(ovej)).⁵

Za kreatívne a komplexné podanie dejín západného myslenia, brilantný prehľad vývoja západného chápania sveta je považované vo výskume mentality aj dielo R. Tarnasa *Vášeň západnej mysle*.⁶ Vo svojej rozsiahlej knihe autor podáva drámu navzájom si odporujúcich otázok spojených s myslou a hmotou, vierou a rozumom, kozmológiou a vedou, slobodou a determinizmom.

Osobitne v nemeckom prostredí sa dejinami európskej mentality zaoberá kolektívna práca P. Dinzelsbachera.⁷ On samotný v tejto kolektívnej práci uvádza, že historická mentalita je súbor spôsobov a obsahov myslenia a vnímania, ktoré sú typické pre ten-ktorý kolektív v danom čase. Predmetom výskumu dejín mentality v tejto práci sú vzťahy duše a tela, postoje k mladosti a starobe a s tým súvisiace obrazy v spoločnosti, postoje k sexualite a dôležitosť lásky, strach a nádej a predstavy o inom svete/ utopické predstavy, téma radosti, smútku a šťastia, hodnotenie a liečenie ochorení, predstavy o smrti, postoj k individu, rodine a spoločnosti, význam práce a sviatku, postoj k vláde, násiliu, vojne a mieru, téma etiky a práva, estetické hodnoty, viera, vzťah k prírode a životnému prostrediu, uvedomovanie si času, funkcie komunikácie (ústna verzus písomná), jazyk gest. Týmito otázkami sa zaoberá v podstate celý nemecký jazykový priestor.

V sociálnych vedách sa termín mentalita používa s takým rôznorodým obsahom, že sa hovorí o paradigme mentalít⁸ a mentalistické štúdie v zahraničnej literatúre predstavujú samostatnú oblasť výskumu. V lingvistiky pracoval W. von Humboldt⁹ a predstavitelia jazykového relativizmu s pojmom „duch národa“. V psychológii a sociológii sa používajú termíny „národný cha-

³ Лосев, А. Ф.: Диалектика мифа. In Лосев А. Ф.: Миф. Число. Сущность. Москва, 1994.

⁴ Jeho diela boli vydané v češtine: Gurevič, A.: Kategorie středověké kultúry. Preložil Jaroslav Kolár. Praha: Mladá fronta, 1978, 286 s.; Nebe, peklo, svět. Jinočany: H+H, 1996, 524 s.; Historikova historie. Praha: ARGO, 2007, 300 s.; Jedinec a společnost středověkého západu. Praha: ARGO, 2016, 344 s.

⁵ Ковалик, І.: Українська історіографія. Концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.

⁶ Tarnas, R.: *Vášeň západnej mysle*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2015.

⁷ Дінцельбахер, П. (ред.): Теорія європейської ментальності. Переклад з нім. Володимир Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 720 с.

⁸ Акопов, Г. В. – Рулина, Т. К. – Привалова, В. М.: Менталистика как историко-психологическое направление науки. In: История отечественной и мировой психологической мысли: Постигая прошлое, понимать настоящее и предвидеть будущее. Материалы международной конференции по истории психологии «IV московские встречи», 26-29 июня 2006. Москва: Институт психологии РАН, 2006.

⁹ Humboldt, W. von: O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu. Prel. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 2000. 259 s.

ракти“, „psychologické charakteristiky národa“, „kolektívny duch“, „etnické podvedomie“ (the ethnic unconscious), „národné vedomie“ (a nevedomie), „základný charakter“ (basic personality), „vnútorné založenie národa“ (national mental makeup), resp. ešte spirituálnejšie koncepty, napr. „kolektívna psychosféra“, „skupinové polia vedomia“ a iné. Rôznorodé termíny odrážajú nevyhranenosť predstavy o podstate mentality, komplikované sú aj pojmy zo sféry spoločenského života, vrátane tých, ktoré vytvárajú identitu národného spoločenstva. Nejestvuje ani zhoda v tom, či je mentalita kategória dynamická a závisí od historického a spoločenského vývinu alebo je naopak statická.¹⁰ Ďalším problémom je, že v kategórii mentalita sa počíta s predstavou „priemerného“ reprezentanta národa a stiera sa pestrosť rozličných personálnych typov vo vnútri jednej národnej mentality, čo vedie ku konceptu polymentality, teda k názoru, že rozdiely medzi jednotlivcami v rámci toho istého národa nie sú menej hlboké než rozdiely medzi zástupcami odlišných národov alebo rás. Podľa I. A. Sikorského (cituje A. V. Jurevič)¹¹ ide o dva rozličné spôsoby videnia spoločnosti: ak žijeme v príslušnej krajine, viac pozornosti venujeme odlišnostiam, ak posudzujeme inú mentalitu zvonku, do popredia vystupujú skôr podobnosti.

Na Ukrajine sa téma skúmania mentality stala veľmi aktuálnou po rozpade ZSSR. V roku 1994 sa v Lucku konala vedecko-praktická konferencia pod názvom *Mentalita. Duchovno. Samostatný rozvoj osobnosti*. Z konferencie boli vydané Tézy v dvoch častiach,¹² v ktorých sa vlastne po prvýkrát reflektovala problematika mentality na ukrajinských materiáloch. Najväčšiu pozornosť si zasluhuje práca I. Byčka pod názvom *Mentálny súzvuk ukrajinských a európskych kultúrnych tradícií: motívy kordocentrizmu* (v zborníku *Kyjivski obriji: istoryko-filosofski narysy*, Kyjiv, 1997).¹³

Mentalitu Ukrajincov v móde všeobecnofudského a národného charakterizoval V. Iščuk v práci *Mentalnist' ukrajinciv: zahal'noľudske i nacional'ne*.¹⁴ Veľakrát sa téma mentality vysvetľovala v populárno-vedeckom pláne, napr. v práci *Ukrajinskyj mentalitet*¹⁵ alebo aj ako termín prázdny, módný a mediálny (O. Choma a iní). V roku 2006 v Kyjeve Inštitút filozofie I. S. Skovorodu vydal monografickú prácu *Problemy teorii mentalnosti*, v ktorej analyzuje niektoré kľúčové momenty ukrajinskej mentality.¹⁶ S. J. Jermolenko¹⁷ vysvetľuje pojem mentality inými fenoménmi, ktoré sú etnicky príznakové. Ide o napríklad o fenomény „duša“, „charakter“, „povaha“, „národná psychika“, „emocionalita“, „odraz sveta v prežívaní“ a pod. P. Herčanivska¹⁸ považuje mentalitu za matricu myslenia, prostredníctvom ktorej národ prijíma základné aspekty reality. V tomto aspekte je prejavom spoločnosti a jej obranyschopnosti,

¹⁰ Lévy-Bruhl, L.: *La mentalité primitive*. Classiques des sciences humaines. Travaux de l'Année sociologique. Fondateur: É. Durkheim. Retz, 1976. Original from the University of California, 443 s. Podľa Luciena Lévyho-Bruhla, ktorého práca *Primitive Mentality* (1921) sa pokladá za východisko systematického výskumu mentality, je pravdepodobné, že napriek významným zmenám v životnom štýle zostáva mentalita tá istá, pretože sociálne inštitúcie zostávajú rovnaké (s. 332).

¹¹ Yurevich, A. V.: *Basic Components of National Mentality*. In: *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 2013, roč. 83, č. 6, s. 522.

¹² Киричук, О. В. – Колісник, О. П. – Чепя, М.-Л. А.: *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ – Луцьк: Фондація імені О. Ольжича, 1994.

¹³ Бичко, І.: *Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кординцентричні» мотиви*. In: Горський, В. – Ткачук, М. (ред.): *Київські обрії: історико-філософські нариси*. Київ: Стило, 1997. 359 с.

¹⁴ Ішук, В.: *Україна: проблема престижності та ідентичності*. Київ: Смолоскип, 2000. 92 с.

¹⁵ Стражний, О. С.: *Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність*. Київ: «Книга», 2008.

¹⁶ Попович, М. В. (відп. ред.): *Проблеми теорії ментальності*. Київ: «Наукова думка», 2006. 407 с.

¹⁷ Ермоленко, С.: *Що таке ментальність?* In: *Літературна Україна*, 1993, No 1, січень, с. 7.

¹⁸ Герчанівська, П. Е.: *Українська народна культура: християнський вимір*. Київ: Університет «Україна», 2011, с. 112.

vykonáva tu rolu mechanizmu, ktorý zodpovedá za psychologickú adaptáciu sociumu smerom k prostrediu, ktoré ho obklopuje.

Problematicu identity skúmali M. Popovyč, S. Krymskyj, N. Šul'ha, M. Riabčuk a iní. Najmä vedci z Národnej Kyjevsko-mohyl'anskej akademie v Kyjeve vydali kolektívnu monografiu *Tertium non datur. Problema kul'turnoji identyčnosti v literaturno-filosofskom dyskursi 19.–20. stoliťta*.¹⁹

Pojmu identity - jeho vývinu - a tiež pojmu stereotyp sa venuje vo svojej práci I. Kovalyk(ová),²⁰ ktorá uvádza, citujúc V. Bžoseka, že stereotyp je rozumový konštrukt, sémantika ktorého nepodlieha štandardnej verifikácii. Stereotyp vystupuje ako systematizujúci činiteľ myslenia. V kolektívnom vedomí sémantika stereotypu vystupuje v opozícii svoj (vlastný)/ cudzí. Ide o špecifickú formu vnímania okolitého prostredia, je to model zjednodušeného vnímania okolitého sveta a človeka v ňom. Znakmi tohto modelu je zovšeobecnenie, zjednodušenie, schématicizmus, kategorizácia, kauzálna atribúcia, rigidita/ nehyblivosť, pevná fixácia. Stereotyp zveličuje jednu konkrétnu črtu objektu s emocionálnym zafarbením – pozitívnym alebo negatívnym. Autostereotyp je nadhodnotená známka pre seba samého, heterostereotyp je podhodnotená známka pre iného. V tej istej práci venuje pozornosť pojmu mentalita v takých vzťahoch a schémach, ako sú rodina, kordocentrizmus, lingvocentrizmus, anteizmus, scientizmus, individualizmus a antropocentrizmus vnútri ukrajinského národa.

Mýtni a stereotypmi sa zaoberajú slavisti v Poľsku a v Rusku a výsledkom ich spoločnej práce je kolektívna monografia z vedeckej konferencie v Moskve z roku 2001 pod názvom *Rusko – Poľsko. Obrazy a stereotypy v literatúre a kultúre*.²¹ Autori na materiáloch rôznych časových období poukazujú na pravdivé a lživé predstavy o susedných národoch, stereotypy a predsudky, ktoré jestvujú v spoločenskom vedomí, ich šírenie a funkciu v umeleckých textoch. Nepochybne treba spomenúť z Poľska bádateľa Jerzyho Bartmińskiego, predstaviteľa ľubinskej kognitívnej školy etnolingvistiky, ktorá pôvodne vychádza z ľudového jazyka a folklóru a hľadania stereotypov v nich, avšak neskôr sa vo svojich prácach zameriava na jazykový obraz sveta, ktorý je v konkrétnom jazyku zafixovaný ako špecifické, staré videnie skutočnosti v podobe stereotypov a tie sa dajú zistiť z jazykových a textových dát, dajú sa usúvzťažniť a zinterpretovať.²²

Mentalitu možno skúmať z rôznych aspektov, rôznymi spôsobmi (mytologizácia, stereotypizácia, všeobecnoľudské a národné, dynamické a statické). V tejto štúdii sa pokúšame skúmať dostupný jazykový materiál z národných korpusov, dáta opisujeme a interpretujeme, pričom si pomáhame pojmami schéma (O. Stražnyj) a komponent (A. Jurevič). Našou snahou je predstaviť jazykový obraz sveta Slovákov a Ukrajincov, tak ako ho vnímajú každý sám zvnútra a navzájom cudzie zvonku.

1 METODOLÓGIA VÝSKUMU

Považujeme za dôležité najskôr pripomenúť, že náš výskum sme realizovali do konca roku 2021. Agresia Ruska voči Ukrajine, nová skúsenosť Ukrajincov so Slovákami a Slovenskom môžu po roku 2021 výraznejšie zmeniť vnímanie Slovákov Ukrajincami a tiež opačne, čo môže byť predmetom ďalšieho výskumu.

¹⁹ Моренець, В. П. (наук. ред. та упоряд.): *Tertium non datur. Проблеми культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XX ст.* Київ: НАУКМА, 2014.

²⁰ Ковалик, І.: *Українська історіографія. Концептуальна історія*, с. d., s.

²¹ Хорев, В. А. (ред.): *Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*. Москва: Индрик, 2002. 344 с.

²² V češtine vyšla práca Bartmiński, J.: *Jazyk v kontextu kultury*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016.

Pri opise výsledkov výskumu sme použili koncepciu A. V. Jureviča,²³ ktorý mentalitu chápe ako národnú identitu, ktorá je štruktúrovaná a vstupujú do nej tieto komponenty: (a) kolektívna pamäť, (b) sociálne postoje a vzťahy, (c) kolektívne emócie, (d) národný charakter a temperament, (e) normy, hodnoty a ideály, (f) jazyk, (g) mentálna reprezentácia kultúry, (h) štýl myslenia a sociálneho vnímania, (i) vzorce správania.

Samotný výskum spočíval v použití **korpusovej kolokatívnej metódy**, prostredníctvom ktorej sa skúmali kolokáty, teda výrazy stojace najbližšie ku kľúčovým slovám *Slováci sú* v Slovenskom národnom korpuse, v subkorpuse **prim-9.0-public-sane**,²⁴ čo označuje výskum v textoch publicistického štýlu, pričom sa do úvahy brali texty publikované po roku 2010. Cieľom výskumu bolo odhaliť ustálené výrazy (ustálené obrazy, modely a stereotypy, presnejšie komponenty a schémy – konštrukty) v konštruovaní celkového obrazu Slovákov o sebe samých. Kolokáty s kľúčovými slovami utvárali kontexty, ktoré boli pre náš výskum významovo dôležité, niesli svoje penzum informácií, ktoré ďalej analyzujeme a opisujeme. Naším cieľom teda bolo odpovedať na tieto otázky:

1. Aké schémy (konštrukty) sa v textoch v slovenskej publicistike ostatného desaťročia objavili?
2. Aké komponenty v skúmanom materiáli dominovali?
3. Aké sú súčasné stereotypy o obraze Slovákov vnímané nimi samými?
4. Aký je celkový obraz Slovákov dnes v ich vlastnom vnímaní?

Ako sa pozerajú na Slovákov Ukrajinci, nám poskytol výskum kolokátov, teda výrazov stojacich najbližšie ku kľúčovým slovám – lexémam *Словацьчина, словацький, словаки, словак/словачка* v národnom korpuse ukrajinského jazyka v podštýle publicistickom.²⁵ Preskúmaných bolo 2682 kolokátov. Najviac kolokátov sa objavilo pri lexéme *Словацьчина* – 1821, k lexéme *словацький* – 566, k lexéme *словак* – 261, najmenej k lexéme *словачка* – 24. Skúmaný materiál obsahoval kolokáty z textov publikovaných v ukrajinských novinách a časopisoch i v elektronických médiách v rokoch 2007–2018. V ukrajinskom jazykovom korpuse sme hľadali odpovede na otázky:

1. Aký obraz o Slovákoch a Slovenkách konštruujú ukrajinské texty?
2. Ktoré konkrétne schémy (v rámci vyšších komponentov) sa vyskytujú v obraze Slovákov/Sloveniek a Slovenska v ukrajínčine?
3. Ktoré sú dominantné črty (konštanty) obrazu Slovákov/Sloveniek a Slovenska v ukrajínčine?
4. Jestvujú ustálené modely (stereotypy) v obraze Slovákov/Sloveniek a Slovenska v ukrajínčine?

2.1 VÝSLEDKY VÝSKUMU V SLOVENSKOM KORPUSE

V nami preskúmanom materiáli sme sa stretli s viacerými schémami, ktoré vystupovali v rámci týchto komponentov: **sociálne postoje a vzťahy, kolektívne emócie, národný charakter a temperament, normy, hodnoty a ideály, štýl myslenia a sociálneho vnímania, vzorec správania.**

²³ Yurevich, A. V.: Basic Components of National Mentality, c. d., s. 525-526.

²⁴ SNK – Slovenský národný korpus: prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, 2021. Dostupné na: [https://bonito.korpus.sk/run.cgi/first_form? Cit. \[15.3. 2021 – 25.11. 2021 \]](https://bonito.korpus.sk/run.cgi/first_form? Cit. [15.3. 2021 – 25.11. 2021])

²⁵ Korpus je dostupný na stránke www.mova.info a tvoria ho pracovníci Kyjevskej národnej univerzity T. Ševčenka.

Najviac zastúpený je komponent **národný charakter a temperament** a rovnako tak **vzorec správania**, a to sú teda komponenty, ktoré Slováci sami o sebe aj reflektujú, teda vnímajú. V rámci prvého zo spomenutých komponentov sa objavili schémy, že Slováci sami seba vidia ako **národ pestovateľský, spojený s folklórom a spevavý**, pričom sa vyššia muzikalita pripisuje obyvateľstvu **na východe** Slovenska. Ďalej sa Slováci vidia ako **národ šikovných ľudí**, ktorí sú však dosť **pohodlní** a radi prenechávajú kompetentosť, a teda aj zodpovednosť na niekoho iného, majú radi tzv. „vybavovačov“, ktorí všetko „vybavia“ za nich, napríklad aj prácu v zahraničí. Je to **národ hravý, tichý a šetrný**. Šetrnosť sa prejavuje v pomerne nízkej zadlženosti v rámci EU, pričom hypotéky za bývanie splácajú Slováci pomerne zodpovedne, nie sú s nimi v bankách problémy. Slováci sa vnímajú ako **citliví, usilovní a pracovití**, sú **flexibilní** a vedia sa pomerne **dobre prispôsobovať podmienkam**, **vedia tvrdo pracovať**, ak sa im poskytnie dobrá pláca, sú ešte **ochotnejší vykonávať aj ťažšiu prácu**. Dajú sa s nimi **realizovať plány a robiť nadčasy**, ba aj v noci. Sú **odolní, nezlomní, vášniví** a tiež **pohodoví** (more, pivo, kvalitné služby, veľký rozsah služieb, pohodlná preprava) a **radi investujú do športových potrieb, výbavy pre domácnosť a záhradu**, sú teda rodinne založení. Bývajú **srdeční a hrdí**, rovnako tak **spupní**. Sú aj **ambiciózni a nadšení**, hoci ide zrejme iba o časť populácie. Sú **hraví a zruční**. Radi **jedia veľa a dobre**, menej vyhľadávajú špecifické chute, sú teda viac lipnúci k tradíciám, ale **nie sú konzervatívni, hoci sa tak javia**, pretože radi používajú aj novšie veci, ale nie extrémneho charakteru. V rámci EU sú považovaní za **priemerných čitateľov**, **so záujmom sa učia, radi tancujú, bicyklujú a chodia**, sú teda pohyblivým národom. Česi ich dokonca **považujú za lepších v matematike**, mnohí v Česku matematiku študujú. Slováci sú **tvoriví**, ale túto svoju vlastnosť veľakrát používajú aj v negatívnom zmysle, teda tam, kde netreba a napríklad aj pri destilovaní pálenky, ktorú vypália z hocičoho.

Pri **zorcoch správania** sa objavilo veľa negatívnych schém, čiže sami k sebe **sú Slováci mimoriadne kritickí**. Slováci sa považujú za **bojazlivý a lenivý národ, neveria vo vlastné sily**, sú k sebe **nežičliví**, čo sa prejavuje najmä u lokálnych zamestnávateľov, nezaplatia svojich zamestnancov a neprejavujú im úctu, čo spôsobujú veľkú fluktuáciu zamestnancov. Slováci sa vidia ako **chamtiví a zakríknutí, neveria ani vo vlastné sily**, čiže málo sebavedomí. Veľmi často sa vyskytovala v textoch ich **závistlivosť, neprajnosť, spochybňovanie sa a nedostatok úcty k sebe navzájom**. Môžu reagovať **prudérne**, **sú radi klamaní**, po uliciach chodia **odutí, neusmejú sa**, rovnako tak v obchodoch, na úradoch, pri stretnutí s neznámymi. **Nevážia si individuálne schopnosti druhého**. Prejavuje sa u nich **individualizmus**, teda egoizmus, o čom svedčí veľký počet politických strán, veľa cirkví a pod. Staršia generácia je zvyknutá **počúvať centrálné príkazy** a je **tolerantnejšia k zločinom komunizmu**. Trpí tiež **syndrómom vtáka v otvorenej klietke**, najmä starší si sedia na svojom bieleku a je im tak dobre. Taktiež sú **televíznymi maniakmi**. Slováci sú **vyberaví**, pri investovaní **opatrní, pomalšie reagujú na svetové trendy**, nesiahajú po avantgardných modeloch, prednosť dávajú nadčasovému dizajnu, reverzné hypotéky sú pre nich nevhodné, pretože majetok dedia potomkovia, čiže sú šporovliví aj očami finančných organizácií. Sú zodpovední pri splácaní úverov na bývanie, delikvencie v tejto oblasti nie sú časté. Slováci **sú internetoví nakupujúci**, nakupujú tam všetko a **požadujú pritom prepravu, detailný opis produktu**, čo ich vyberavosť potvrdzuje. Vyskytla sa aj schéma, že **Slováci vedia a chcú pomáhať a byť solidárni**.

Ďalej v počte zastúpenosti jednotlivých schém nasledujú komponenty **normy, hodnoty a ideály**. Slovákom **chýba vzťah k otvorenému priestoru**. Často je **Slovensko obrátené do**

seba a čo sa deje vo svete, to Slovensko netrápi. Dôkazom sú aj mnohé udalosti v zahraničí, ktoré napríklad česká televízia a rozhlas reflektuje, ale Slovensko prehliada úplne tým, že sa im nevenuje vôbec, resp. iba okrajovo. Slovensko **pestuje alternatívnu pravdu, ovplyvnenú výrazne médiami z Ruska.** Slováci si tiež **nevážia náležite duchovné hodnoty,** ale uprednostňujú **pred dušou svaly.** Vzdelanie má byť podľa nich **zadarmo a pre každého,** ale veľkú hodnotu mu týmto neprpisujú, skôr naopak. **Nie sú teda na tom dobre ani s dušou, ani so vzdelávaním.** Slováci sú **citliví na svoje zdravie,** majú všeobecne **cit pre životné prostredie,** sú **uvedomelí a ochotní si za recykláciu aj priplatiť,** čo je pri šetnom národe dosť zaujímavý fakt. Slováci sú **hrdý na svoju samostatnosť,** ale aj **vlažní k svojej suverenite,** čiže badať u nich rozpoltenosť v tejto schéme. Vnímajú sa ako **národ kresťanský,** v čase Vianoc sú kostoly plné veriacich, avšak Slováci **veria nielen v Pannu Máriu, Boha a boží pôvod Ježiša, ale aj v posledný súd, reálne peklo, telepatiu, silu magnetických predmetov, nadprirodzenú silu mŕtvych** a pod., teda veria všeličomu. Často aj alternatívnym pravdám a hoaxom, čo súvisí s nízkou úrovňou kritického myslenia a vzdelania všeobecne. Na Slovensku badať aj **medzigeneračné nedorozumenia,** a síce **mladí Slováci sú tolerantnejší a viac precestovali, sú úspešní start-up-isti a nie sú už takí skromní ako starší.**

Kolektívne emócie, štýl myslenia a sociálne vnímania ako aj sociálne postoje a vzťahy sú zastúpené menej, hoci prítomné v textoch ostatného desaťročia boli. V komponente **kolektívne emócie** sa objavili Slováci ako často **nespokojní a nešťastní, najväčší skeptici v rámci bývalej východnej Európy, krčmové typy, uplakaní lokaji, trpíelia a nedôverčiví pesimisti, budúcnosť vidia v tmavých farbách.**

V komponente **sociálne vnímanie,** postoje a vzťahy sa objavili schémy ako **nespokojnosť so životnou úrovňou, vzor v zahraničí a útek do zahraničia.** Mladí Slováci sú viac **proeurópskym národom – 33% rozpráva dvoma cudzími jazykmi – a disponujú schopnosťami integrovať sa do medzinárodných tímov.** Slováci vedia byť **vernými zákazníkmi** a stále v nich rezonuje **hrdosť na vidiek,** sú teda svojím spôsobom vidiečanmi. Sú teda lojálni, pokiaľ ide o kvalitného poskytovateľa služieb, ktorého navyše potrebujú a sú verní svojmu pôvodu a tradíciám.

Neobjavili sa komponenty a v rámci nich schémy ako je **kolektívna pamäť, jazyk, mentálna reprezentácia kultúry,** čo sú také komponenty, ktorým sa spoločnosť, zdá sa, nepotrebuje nejako osobitne v publicistike venovať. Dôvodom môže byť fakt, že pre tieto schémy sú vymedzené iné priestory, resp. sa tieto schémy v kultúrnom a jazykovom obraze Slovákov nedominujú.

2.2 VÝSLEDKY VÝSKUMU V UKRAJINSKOM KORPUSE²⁶

V našom skúmanom materiáli sa ukázalo, že Ukrajina nazerá na Slovensko z dvoch základných uhlov, vidí ho v priestore V4 (Vyšehradskej štvorky) a EU (Európskej únie). Najčastejším komponentom, schémou, ktorá sa v ukrajinských textoch vyskytuje, je **hranica, hraničný prechod medzi Slovenskom a Ukrajinou** a s tým súvisiace predmety a javy, ako sú víza, ich prideľovanie slovenskou stranou, ich vybavovanie na Ukrajine, ďalej je to obchodovanie s tovarom, či už oficiálne, alebo aj neoficiálne (kšeftovanie s tovarom) a tiež

²⁶ Výsledky z tohto čiastkového výskumu sme prezentovali tiež v práci Kredátusová, J.: Jazykový a kultúrny obraz Slovákov a Slovenska v ukrajinskej publicistike (výskum v ukrajinskom jazykovom korpuse). In: Stereotipät v slavianskite ezici, literaturi i kulturi: Jezikoznanije: sbornik s dokladi ot Četirinadesetite meždunarodni slavistični četenija. Sofia: Universitetsko Izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski, 2019, s. 39-45.

pašovanie (najčastejšie cigariet, ale aj alkoholu a narkotík). Používa sa aj pojem Slovenská Európa, ktorá sa vyobrazuje ako vždy veľmi čistá, zdvorilá, domáca, pohostinná, zrozumiteľná a usmiata.

Druhou schémou je **vzájomne výhodná spolupráca firiem na Ukrajine s firmami na Slovensku**, pričom absolútne prevažuje schéma zavedenia **reverzného toku zemného plynu** smerom na Ukrajinu, **otázka ropovodov**, ktoré patria firmám Ukrtranshaz, Gazprom, Eustream a.s. a tiež schéma **aktuálneho stavu metalurgického priemyslu na Slovensku** (konkurencia v ňom, záujem o veľký podnik patriaci americkému investorovi na Slovensku US STEEL Košice, vedomosti o tlaku Číny na hutnícky priemysel na Slovensku). V menšej miere sa objavili aj schémy **sklárskeho priemyslu, konštatovanie jeho úpadku na Slovensku** v porovnaní so stavom na Ukrajine.

Schéma **správanie sa Slovenska a učenie sa od Slovenska Ukrajincami** sa dá vnímať prostredníctvom podschémy ako je **dôchodkový systém na Slovensku, ústavný zákon a právo na Slovensku, lustračný zákon platiaci na Slovensku, Česku, Poľsku a Maďarsku, teda vo V4, vyriešenie jazykovej otázky na Slovensku v Ústave SR**, podľa ktorej má slovenský jazyk prioritu pred inými jazykmi na území štátu (ako reakcia na problém jedného štátneho jazyka na Ukrajine, teda jazyka ukrajinského a udelenie štatútu regionálnych jazykov iným jazykom používaným na Ukrajine, vrátane ruského, bieloruského, bulharského, arménskeho, hebrejského, krymskotatarského, moldavského, nemeckého, novogréckeho, poľského, rumunského, slovenského a maďarského), **programy EU na Slovensku a vo V4, spoločné projekty v lesnom hospodárstve a v drevárskom priemysle, výrobná prax v depách lokomotív, administratívne usporiadanie na Slovensku (V4)**. Ukrajinci si osvojujú poznatky v týchto oblastiach a o týchto javoch, predmetoch, aby ich sami vhodne využili a správne aplikovali.

V ukrajinských textoch sa priestor venuje **spoločnej historickej minulosti Slovenska a Zakarpatska**, spomínajú sa niekdajšie **separatistické snahy Slovákov a Rusínov na Zakarpatsku**, ďalej **Slováci rusínsko-ukrajinského pôvodu**, osobnosti ukrajinsko-rusínskej menšiny, napr. **Mikuláš Mušínska**, ktorému Národná akadémia vied Ukrajiny udelila titul akademik, básnik Zakarpatska **Petro Mid'anka**, spomína sa aj **Centrum ukrajinskej kultúry v Prešove**, slovenské mestečko **Svidník** a **Múzeum ukrajinskej kultúry** v ňom i jeho filiálka **Galéria Dezidera Millyho** (známeho výtvarného umelca a pedagóga ukrajinskej menšiny žijúcej na Slovensku), ďalej schéma **delenia Zakarpatska kedysi Poliakmi, Čechmi a Slovákami i zapisovanie sa Ukrajincov ako Slovákov kvôli negatívnej skúsenosti s Banderovcami (ich veľké zločiny na tomto území)**. Rovnako sa vyjadruje snaha spolupracovať s firmami v tomto pásme a presvedčiť Slovákov, že Zakarpatsko nie je strašná, ale civilizovaná, sympatická a priaznivá časť Ukrajiny.

Ukrajinci vedia o Slovensku (schéma **poznatky o Slovensku**), že sa dá kvalitne odpocívať v **Tatrách**, že Slovensko hodnotí svoj bývalý **komunistický režim ako zločinecký**, že **Slovensko bolo súčasťou niekdajšieho Rakúsko-Uhorska (R-U)**, že Slovákov, Srbov a Chorvátov spája tzv. spoločný kód (R-U), že Slovensko slúžilo ako bariéra Nemcov proti Červenej armáde a zároveň bránilo prístupu Ruska k priemyslu v Česku, Poľsku a Maďarsku.

Viackrát sa v textoch spomína Slovensko vo vzťahu k Rusku (**schéma Slovensko a Rusko**), pričom sa citlivo a negatívne vníma Slovensko ako krajina, ktorá šíri, resp. napomáha šíreniu ruskej propagandy, je prorusky orientované a náchylné k rusofilstvu (podobne vraj

aj Bulhari a Srbi): **proruský premiér Fico i jeho vláda, propagovanie Putina, pestovanie mýtu o slovensko-ruskej družbe, antiukrajinské komentáre na sociálnych sieťach**, ktoré vyrábajú roboty a trolovia, ale píšú ich aj Slováci na Slovensku zo svojich služobných mailov, častokrát riaditelia a učitelia slovenských škôl, **odkrývanie sochy Petrovi I.**

Uvedomovanie si a priznávanie si existujúcich **stereotypov na Slovensku o Ukrajine v negatívnom zmysle a o Ukrajincoch ako o darebákoch, pašerákoch, nelegálnych zamestnancoch** je tiež veľmi častá schéma v ukrajinskej tlači, pričom si Ukrajinci uvedomujú, že s takýmto negatívnym obrazom u Slovákov nerobia absolútne nič, aby ho zmenili. Slováci podľa ukrajinských publicistov nikdy netvrdili, že u nich „prekvitá“ strategické partnerstvo s Ukrajinou. Slováci ukážkovo konajú proti korupcii, pašeráctvu aj dlhým radom na hraniciach, ďalej veľmi aktívne a spoločne s Poliakmi preukazujú dobré ukazovatele pri odmietaní víz Ukrajincom, čo kvituje Brusel. Na druhej strane priznávajú Ukrajinci otvorene to, že na jedného Slováka pripadá 160 ukrajinských cigariet, že Slováci ochotne nakupujú na hraniciach s Ukrajinou, najmä pred sviatkami, ako sú napr. Vianoce, a tiež to, že mladí Slováci, ktorí žijú na hraniciach s Ukrajinou, sa túžia stať pašerákmi.

Ukrajinci veľmi intenzívne sledujú **politické škandály na Slovensku: kauzy Gorila, emisie s CO₂ a ich odpredaj, „tunelovanie“ pri výstavbe diaľnic a zimného štadióna v BA**. Hovoria tiež o oligarchizácii krajiny a o prepojení politiky s biznisom, spomínajú činnosť slovenskej tajnej služby, jej tajné odpočúvania politikov, rozhovory politikov s biznismenmi a pod.

Objavujú sa tiež schémy ako je boj s korupciou na Slovensku, decentralizácia tzv. ústrednej moci a dokončenie reforiem, teda vzniku samosprávnych krajov a miestnych orgánov na Slovensku, ktoré sú ukončením autoritarizmu a prenesením kompetencií i moci na nižšie celky v štáte.

Objavila sa v ukrajinských publicistických textoch aj schéma spoločných projektov krajín V4, ako je ochrana zvierat, export a výroba energie či spoločné organizovanie (spoločná kandidatúra) zimných OH.

Schéma **Slovák** bola zastúpená iba niekedy, a to prostredníctvom najznámejších osobností Slovenska, ako je prezident Andrej Kiska a športovci Peter Sagan (cyklista), tenista Martin Kližan a tiež naši slovenskí volejbalisti a tiež rešpektovaný viceprezident Európskej komisie Slovák Maroš Šefčovič. Spomenutá bola aj historicky známa osobnosť Slovenska – cestovateľ, generál rakúskej armády gróf Móric Beňovský, ktorý žil nejaký čas na Madagaskare.

Schéma **Slovenka** bola zastúpená iba sporadicky. Spomínala sa biatlonistka Paulína Fialková a jej olympijský úspech teraz v Južnej Kórei a porovnávali sa Slovenky-dôchodkyne s Poľkami, Nemkami a Američankami, konkrétne sa konštatoval najnižší vek, ktorého sa dožívajú práve Slovenky v porovnaní s ostatnými.

3 ZÁVER

V slovenskom korpuse v nami preskúmanom materiáli sme sa stretli s viacerými schémami, ktoré vystupovali v rámci týchto komponentov: **sociálne postoje a vzťahy, kolektívne emócie, národný charakter a temperament, normy, hodnoty a ideály, štýl myslenia a sociálneho vnímania, vzorec správania**. Najviac zastúpený – dominantný – je komponent **národný charakter a temperament** a rovnako tak **vzorec správania**. Slováci si teda sami na sebe všimajú najmä tieto komponenty, teda aký majú temperament, čo je

charakteristické pre celý národ ako taký a ako sa zvyknú správať. Vidia sa ako národ spevavý, pestovateľský a folklórny, hravý, tichý a šetrný, ochotný vykonávať aj ťažšiu prácu. Národ, ktorý sa rád učí, tancuje, hýbe sa je nadaný na matematiku a je tvorivý. Náš výskum však ukázal aj množstvo negatívnych vlastností priamo vo vzorcoch správania Slovákov. Sú často žiarliví, neprajní, nevážia si individuálne schopnosti jeden druhého, trpia syndrómom vtáka v otvorenej klietke, sú vyberaví, opatrní, pomalšie reagujú na svetové trendy, ale nie sú konzervatívni, hoci sa tak javia.

Ďalej v počte zastúpenosti jednotlivých schém nasledujú komponenty **normy, hodnoty a ideály**. Istý priestor venujú aj týmto komponentom, čiže spomínané konštrukty sú pre nich pomerne dôležité, hoci nie prevažujúce. Slovensko je obrátené do seba, čo sa deje vo svete, to Slovensko netrápi. Pestuje alternatívnu pravdu, produkovanú ruskými médiami, neváži si náležite duchovné hodnoty, vzdelávanie má byť tiež iba zadarmo a pre každého. Slováci sú vlažní aj k vlastnej suverenite. Veria v hocičo, od Boha až po amulety a sú značné rozdiely medzi mladšou a staršou generáciou v chápaní mnohých spoločenských javov.

Kolektívne emócie, štýl myslenia a sociálne vnímania ako aj **sociálne postoje a vzťahy** sú zastúpené **menej**, i keď prítomné v textoch ostatného desaťročia boli. Mladí Slováci sú proeurópski, disponujú schopnosťami pracovať v medzinárodných tímoch, staršia generácia je zvyknutá počúvať centrálné príkazy a je tolerantná k zločinom z komunizmu.

Neobjavili sa komponenty a v rámci nich schémy, ako je **kolektívna pamäť, jazyk, mentálna reprezentácia kultúry**. Považujeme teda za dosť alarmujúci fakt, že kolektívna pamäť v spoločnosti Slovákov nerezonuje naplno, ona v našej vzorke textov nerezonovala vôbec. Minimálne, teda skoro vôbec sa neobjavili ani schémy spojené s jazykom, čo je pochopiteľné, keďže Slováci na svojom území slovenčinu riadne používajú, učia sa ju v školách, skúma sa na univerzitách a problémy s ním a jeho používaním nevznikajú. Nerezonovala, neobjavila sa tiež výrazná zmienka o mentálnej reprezentácii kultúry, hoci bol v texte deklarovaný fakt, že Slováci sú národ spevavý a folklórny. Iné schémy sa v súvislosti s kultúrou v našej vzorke textov nevyskytli, z čoho sa dá usudzovať, že priestor venovaný kultúre možno jestvuje v samostatnej pozícii a nepotrebuje sa pertraktovať v publicistike, alebo sa spoločnosť otázkami kultúry nejako výrazne nezaobera, pokiaľ ide o spojitosť mentality Slovákov a reprezentovaním kultúry, resp. sa tento komponent realizuje tiež viac-menej prirodzene a Slováci sa nepotrebujú s ním nejako obzvlášť konfrontovať, či vôbec zaoberať.

V uvedenom korpuse išlo o nazeranie Slovákov na seba zvnútra, teda samým sebou na seba samého. Dá sa však uplatniť aj nazeranie zvonku, teda ak na jeden národ nazerá nejakým spôsobom na národ iný. Ak takýto prístup uplatníme, zistíme, že Ukrajinci si Slovensko a Slovákov všímajú najmä prostredníctvom ich **vzorcov správania**, prostredníctvom **sociálnych postojov** a vzťahu k Ukrajine (resp. k Rusku) a prostredníctvom **spoločnej historickej pamäti so západnou Ukrajinou a Rusínmi**.

Ukrajinské texty, ktoré sme skúmali, obraz Slováka a Slovenky ako jednotlivcov konštruujú iba veľmi sporadicky. Ak si ich všímajú ako individuality, tak iba takých jednotlivcov, ktorí sú oficiálnymi reprezentantmi slovenského národa: Prezidenta SR, úspešných politických predstaviteľov SR v EU a úspešných športovcov. Títo konkrétni Slováci sú reprezentantmi mentálnej kultúry Slovenska a takto ich Ukrajinci vnímajú.

Najčastejšie schémy obrazu Slovákov sú vnímané prostredníctvom ich sociálnych postojov a vzťahov k Ukrajincom, pričom tieto postoje sú zobrazené skôr ako horšie, než lepšie, aj vo všeobecnom vnímaní Slovákov ako takých, aj pri konkrétnom vnímaní, teda pri slovenských individualitách.

Pozitívne obrazy o Slovákoch sa vyskytujú iba **pri osobách, ktoré reprezentujú Slovensko navonok** ako profesionáli v zahraničí.

Dominantné črty ako konštanty obrazu Slováka a Slovenky ako jednotlivca sa nám v textoch vybadať nepodarilo, neobjavili sa v nich. Slováci sú objektmi poznávania, učenia sa od nich, ale **vo vzťahu k nim cítiť u Ukrajincov značnú rezervovanosť, nevyhranenosť, opatrnosť a zvýšenú pozornosť**.

Ustálené modely (stereotypy) sa viacej ukázali v obraze Slovenska než jej príslušníkov – Slovákov. Pre Ukrajincov je **Slovensko ako krajina hodná spolupráce, nadväzovania obchodných vzťahov, podnikania v turizme, v priemysle aj v energetike**. Slovensko je tiež **zdrojom poznatkov o tom, ako realizovať reformy (boj s korupciou, vysporiadanie sa s minulosťou, zmeny v legislatíve), potenciálnym partnerom v spoločnom vzdelávaní v rámci EU aj ako člen V4**.

V celkovom vnímaní Slovenska a Slovákov teda prevažuje prístup prísne pragmatický, veľmi málo iný, napríklad pozitívny susedský, empatický a pod. Ukrajinci Slovákov ešte dostatočne nepoznajú, učia sa ich spoznávať a ich vzájomný **vzťah je teda viac racionálny ako citový**.

Výskum ponúka ďalšie možnosti, ako tieto zistenia (komentáre) vložiť do širších spoločenských debát v ukrajinskom a slovenskom prostredí, aby sa dali vysvetliť zhodné aj nezgodné spoločenské predstavy a stereotypy. Orientovať sa dá aj na ústny jazykový materiál a iné pramene (učebnice, cestovné bedekre, internet, sociálne siete a pod.).

From a Comparative Study on the Mentality of Slovaks and Ukrainians: The Image of Slovaks in Slovak and Ukrainian Texts of National Corpora

Jarmila Kredátusová

Mentality can be understood as a national identity with components such as social attitudes and relationships, collective emotions, national character and temperament, norms, values and ideals, style of thinking and perception and patterns of behavior (the author of this idea is mentioned in the study.) By examining the collocation "Slovaks are" in the journalistic texts of the Ukrainian language corpus, the author of the study managed to uncover the components mentioned above and smaller units – specific schemes (described in the study), that can be compared with components and schemes in the Slovak language corpus. The author of the study thus provides a description of current stereotypes about the image of Slovaks, how they see themselves and as a picture of Slovaks as it is "drawn" by Ukrainians in the last decade before Russia's aggression, not after it.

Ukrainian texts construct the image of Slovaks very sporadically. They notice only the individuals as official representatives of the mental culture of Slovakia, which are perceived more positively. These are politicians at the highest level or athletes with international credit. For Ukrainians, Slovaks are objects of cognition, they are learning from them, but in relation to them, they feel a certain reticence, invincibility, increased caution and attention. For Ukrainians, Slovakia is a country worthy of cooperation, but their approach to it is more pragmatic, less neighborly and empathetic.

The image after the aggression and the new experience of Ukrainians with Slovaks may change this image, which will be offered by further research.